

Wojciechowski, Mieczysław

Dzieje Rosji przełomu XIX-XX wieku (lata 1894-1917) w historiografii polskiej dwudziestolecia 1960-1980

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 20 (158), 203-223

1985

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zakład Historii Narodów ZSRR

Mieczysław Wojciechowski

DZIEJE ROSJI PRZEŁOMU XIX—XX WIEKU (LATA 1894—1917) W HISTORIOGRAFII POLSKIEJ DWUDZIESTOLECIA 1960—1980

Zarys treści. Opracowania dotyczące całokształtu dziejów Rosji. Prace szczegółowe dotyczące lat 1894—1917. Lata 1908—1914. Pierwsza wojna światowa. Rewolucje lutowa i październikowa.

Opracowanie niniejsze jest przeglądem badań polskich historyków nad dziejami Rosji w dobie panowania Mikołaja II, do zwycięstwa rewolucji październikowej w 1917 r. włącznie. Kończącą cezurę pracy stanowi rok 1917 i zwycięstwo rewolucji proletariackiej w centralnych okręgach Rosji, przede wszystkim zaś w dwóch dużych aglomeracjach miejskich — Piotrogradzie i Moskwie. Taki zabieg konstrukcyjny sprawił, że nie objęto rozważaniami okresu wojny domowej i obcej interwencji w Rosji, jak również etapu utrwalania władzy radzieckiej w roku 1918 i w latach następnych. Uwagę poświęcono głównie pracom dotyczącym wyłącznie problematyki rosyjskiej, bardziej pobieżnie potraktowano publikacje poświęcone tematyce polsko-rosyjskiej lub polsko-radzieckiej.

Opracowanie to nie jest całościowym przedstawieniem dorobku polskiej historiografii w zakresie badań nad dziejami Rosji w latach 1894—1917, nie jest więc swoistą „rozumowaną” bibliografią. Stanowi ono natomiast próbę określenia głównych kierunków badań podejmowanych przez polskich historyków, specjalizujących się w problematyce rosyjskiej i radzieckiej na przestrzeni lat 1960—1980.

W końcu lat pięćdziesiątych nastąpiło wyraźne ożywienie badań nad dziejami Rosji, a jego efektem był wzrost liczby publikacji na tematy rosyjskie poczynawszy od 1960 r. To zjawisko — zdaniem autora — w sposób dostateczny uzasadnia cezurę początkową niniejszego przeglądu dorobku polskiej historiografii w zakresie badań nad tematyką rosyjską. Wspomniana wyżej intensyfikacja badań nad dziejami Rosji schyłku XIX i początków wieku następnego jest w historiografii polskiej wydarzeniem godnym podkreślenia. Nigdy w przeszłości nie prowadzono w Polsce tak

intensywnych badań nad dziejami naszego wschodniego sąsiada, jak w opisywanym dwudziestolecu, tj. w latach 1960—1980. Sprzyjała tym badaniom korzystna koniunktura naukowa, która m.in. znalazła wyraz w kreowaniu placówek naukowych programowo realizujących w swojej działalności badawczej tematy rosyjskie. Należy tu w pierwszym rzędzie wymienić te agendy Polskiej Akademii Nauk, które obecnie przybrały postać Instytutu Krajów Socjalistycznych, skupiające duże grono badaczy specjalizujących się w tematyce rosyjskiej i radzieckiej.

Przyspieszenie badań nad dziejami Rosji pozostawało także w ścisłym związku z utworzeniem przy uniwersytetach katedr historii narodów ZSRR (obecnie przekształcono je w zakłady). W ramach tych katedr powstało wiele interesujących prac związanych bezpośrednio z Rosją doby Mikołaja II i rewolucji październikowej; tu — w obrębie seminariów magisterskich — szkolono i szkolił się nadal studentów, przyszłych znawców problematyki rosyjskiej i radzieckiej; tu też realizuje się po dzień dzisiejszy zajęcia dydaktyczne traktujące o wybranych zagadnieniach dziejów Rosji w XIX i XX w. (zajęcia przeznaczono dla studentów historii i filologii rosyjskiej). Utworzenie katedr historii narodów ZSRR sprawiło, że obok Warszawy powstały ośrodki badań nad dziejami Rosji i ZSRR w Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Gdańsku, Wrocławiu, Lublinie i Toruniu.

1. OPRACOWANIA DOTYCZĄCE DZIEJÓW ROSJI W LATACH 1894—1917

Wśród opracowań dotyczących całokształtu dziejów Rosji na przełomie XIX i XX w. na czoło wybijają się dwa dzieła pióra L. Bazyłowa *Historia Rosji* oraz *Dzieje Rosji*¹. W pierwszym z nich autor przedstawił w sposób zwięzły historię Rosji od okresu przedhistorycznego do 1917 r. Dużo miejsca w pracy przeznaczono na ostatnie lata panowania Romanowów, przy czym zajęto się w niej zarówno dziejami ruchu robotniczego, jak polityką zagraniczną caratu, rewolucjami 1905—1907, lutową i październikową oraz wieloma problemami życia wewnętrznego Rosji. W *Dziejach Rosji*² L. Bazyłow skoncentrował swoją uwagę na latach 1801—1917. Jest to praca obszerna (wydanie z 1970 r. liczy łącznie 717 stron), będąca szerokim rozwinięciem końcowej partii *Historii Rosji*. Obok kwestii dotyczących polityki zagranicznej oraz szeroko rozumianych stosunków wewnętrznych, L. Bazyłow zajął się również sprawami oświaty, nauki, literatury i sztuki w Rosji w XIX i XX w. do rewolucji październikowej włącznie. Obie prace L. Bazyłowa sumują naszą wiedzę o Rosji, przede

¹ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Wrocław 1969.

² Tenże, *Dzieje Rosji 1801—1917*, Warszawa 1970.

wszystkim jednak na podkreślenie zasługuje oryginalne ujęcie podstawowych problemów historii Rosji, dokonane na podstawie wielostronnych badań autora.

Po roku 1960 ukazało się wiele opracowań dotyczących dziejów poszczególnych krajów — terytoriów wchodzących w skład Rosji. Wymieńmy tu dwie prace traktujące o historii Syberii, tego najrozleglejszego terytorium państwa rosyjskiego. Pierwsza z nich ma charakter popularno-naukowy i została przygotowana przez zespół autorów jako wydawnictwo Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej³. Autorem drugiej pracy jest L. Bazyłow. Przedstawiono w niej szeroko pojęte dzieje Syberii, wyprawy eksploracyjne, udział Polaków w dziejach tego regionu oraz charakterystykę (w tym także gospodarczą) poszczególnych części Syberii⁴.

Jest rzeczą zrozumiałą, że polscy historycy najwięcej uwagi poświęcali terenom Rosji graniczącym z ziemią polskimi, które w przeszłości stanowiły część integralną Rzeczypospolitej. Na wymienienie zasługuje obszerne studium J. Ochmańskiego o historii Litwy do 1939 r., w którym autor dużo uwagi poświęcił problemom lat 1894—1917⁵. Podobny charakter ma praca M. Kosmana dotycząca dziejów Białorusi⁶. Historia Ukrainy, w przeszłości blisko powiązana z dziejami Polski, spotkała się ze stosunkowo dużym zainteresowaniem polskich historyków. Po 1960 r. opublikowano aż 3 prace poświęcone Ukrainie: wydana w 1970 r. pod redakcją M. Karasia i A. Podrazy⁷, Leszka Podhorodeckiego z 1976 r.⁸ oraz W. A. Serczyka ogłoszona drukiem w roku 1979⁹. Autor ostatniej publikacji, znany badacz dziejów Ukrainy, stworzył syntezę, w której trzy kolejne rozdziały („Ziemie ukraińskie w drugiej połowie XIX wieku”, „W dobie rewolucji”, „Dwie rewolucje”) dotyczą bezpośrednio okresu, będącego przedmiotem niniejszego opracowania.

Nie zabrakło w dorobku polskiej historiografii po 1960 r. również opracowań dziejów terenów odległych, dla polskiego czytelnika egzotycznych. Wymienić tu należy książki o dalekiej Armenii, pióra M. Zakrzewskiej-Dubasowej¹⁰, oraz Gruzji, napisanej przez W. Hensela i I. Tabagna¹¹.

³ *Z przeszłości Syberii*, Kraków 1964.

⁴ L. Bazyłow, *Syberia*, Warszawa 1975.

⁵ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1967.

⁶ M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979.

⁷ *Ukraina — teraźniejszość i przyszłość*, red. M. Karaś i A. Podraza, Kraków 1970.

⁸ L. Podhorodecki, *Zarys dziejów Ukrainy*, Warszawa 1976.

⁹ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979.

¹⁰ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia Armenii*, Wrocław 1977.

¹¹ W. Hensel, I. Tabagna, *Gruzja wczoraj i dziś*, Warszawa 1976.

Powyższy, bardzo skrótowo potraktowany przegląd upoważnia do stwierdzenia, że na przestrzeni lat 1960—1980 przygotowano i opublikowano w Polsce wiele oryginalnych i cennych pozycji, dotyczących całokształtu dziejów Rosji i niektórych terytoriów będących pod jej władztwem. Chociaż postulat zbadania dziejów wszystkich regionów tego rozległego państwa jest nierealny, a częściowo nawet niemożliwy, to jednak wydaje się, że istnieje w Polsce grono badaczy przygotowanych do opracowania historii tych ziem Kraju Rad, które w przeszłości pozostawały w bliższych kontaktach z Polską i Polakami, jak Łotwa i Estonia.

2. PRACE SZCZEGÓŁOWE TRAKTUJĄCE O OKRESIE 1894—1907

Spośród opracowań traktujących bezpośrednio i monograficznie o wybranych zagadnieniach dziejów Rosji w dobie panowania Mikołaja II do momentu wybuchu rewolucji w 1905 r., na wyróżnienie zasługują dwa opracowania: L. Bazyłowa o polityce wewnętrznej caratu i ruchach społecznych w Rosji na początku XX w.¹² oraz L. Jaśkiewicza o ziemstwach w Rosji na przełomie XIX i XX w.¹³ L. Bazyłow przedstawił w swojej pracy podstawowe sprawy nurtujące Rosję w początkach XX w.: problem agrarny, narodnictwo, ruch robotniczy z uwzględnieniem jego wewnętrznego rozbicia, ruchy studenckie i opozycja liberalna, „socjalizm policyjny”. Zasluga L. Jaśkiewicza jest przedstawienie, po raz pierwszy w polskiej literaturze naukowej w sposób wyczerpujący, wzajemnych relacji między caratem a organami samorządu terenowego występującymi w postaci tzw. ziemstw. Autor wskazał także na przemiany zachodzące w funkcjonowaniu ziemstw w Rosji w końcu XIX i na początku XX w., wiążące je z polityką wewnętrzną caratu.

Spośród drobniejszych prac dotyczących omawianego okresu, będących zarazem ilustracją prowadzonych przez polskich historyków różnorodnych kierunków badań, można przykładowo wskazać na artykuł poświęcony projektom konstytucyjnym w Rosji w 2 poł. XIX w. (L. Bazyłow)¹⁴, opracowanie traktujące o wybranych problemach porozumienia angielsko-rosyjskiego w latach 1903—1907 (A. M. Brzeziński)¹⁵, a także

¹² L. Bazyłow, *Polityka wewnętrzna caratu i ruchy społeczne w Rosji na początku XX wieku*, Warszawa 1966.

¹³ L. Jaśkiewicz, *Carat i ziemstwa na przełomie XIX i XX w.*, Warszawa 1979.

¹⁴ L. Bazyłow, *Projekty konstytucyjne w Rosji w drugiej połowie XIX w.*, [w:] *Wiek XIX. Prace ofiarowane Stefanowi Kieniewiczowi w 60-tą rocznicę urodzin*, Warszawa 1967, s. 413—422.

¹⁵ A. M. Brzeziński, *Sprawa porozumienia angielsko-rosyjskiego w latach 1903—1907*, Łódź 1979, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, nr 68.

na niektóre publikacje związane z kwestią polską w Rosji w okresie do 1907 r. (G. Żeberek o działalności polskich organizacji demokratycznych w Kijowie w końcu XIX w.¹⁶, W. Najdus o postawie SDKPiL wobec SDPRR w latach 1893—1907¹⁷, L. Bazyłowa o współdziałaniu polskich i rosyjskich rewolucjonistów w przededniu rewolucji 1905—1907¹⁸).

Burzliwe w dziejach Rosji lata 1905—1907 spotkały się z żywym zainteresowaniem polskich historyków, głównie jednak w powiązaniu z historią narodu polskiego. Jedynie w nielicznych opracowaniach zajęto się wydarzeniami rewolucyjnymi rozgrywającymi się na ziemi rosyjskiej, bądź też w niektórych krajach podporządkowanych Rosji w oderwaniu od kwestii Polaków i szeroko rozumianej sprawy polskiej. Taki charakter mają opracowania L. Bazyłowa o genezie rewolucji¹⁹, P. Łossowskiego o wydarzeniach rewolucyjnych w guberniach nadbałtyckich²⁰, W. A. Serczyka o rewolucji na Ukrainie²¹ oraz R. Gerbera o wpływie rewolucji 1905 w Rosji na Europę Środkową²². Badania nad szczegółowymi aspektami rewolucji 1905—1907, realizowane przez polskich historyków po 1960 r. stanowią niewątpliwie cenny wkład do poznania jej dziejów. Należy oczekiwać, że dalsze badania tej problematyki pozwolą w przyszłości na przygotowanie polskiej syntezy rewolucji 1905—1907 w Rosji.

3. LATA 1908—1914

Okres między rewolucją 1905—1907 a wybuchem pierwszej wojny światowej charakteryzował się w dziejach Rosji daleko idącymi przemianami w stosunkach wewnętrznych i w polityce zagranicznej. Przebadanie tych przemian pozwala udzielić odpowiedzi na pytanie o znaczenie rewolucji 1905—1907 dla dalszego rozwoju wydarzeń w państwie, jak

¹⁶ G. Żeberek, *Działalność polskich organizacji rewolucyjnych i demokratycznych w Kijowie w latach 1885—1897*, [w:] *Z dziejów współpracy Polaków, Ukraińców i Rosjan*, Kraków 1975, s. 70—90. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 416, Prace Historyczne, z. 54.

¹⁷ W. Najdus, *SDKPiL a SDPRR 1893—1907*, Wrocław 1973.

¹⁸ L. Bazyłowa, *Z problematyki współdziałania rewolucjonistów polskich i rosyjskich w latach 1900—1906*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, Seria 2, Historia, Warszawa 1963, s. 117—135.

¹⁹ Tenże, *Z zagadnień genezy rewolucji lat 1905—1907*, *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*, t. 2: 1967, s. 9—24.

²⁰ P. Łossowski, *Rewolucja 1905 r. w guberniach nadbałtyckich*, *Studia z dziejów ZSRR*, t. 2: 1967, s. 58—80.

²¹ W. A. Serczyk, *Rewolucja 1905 r. na Ukrainie*, *Studia z dziejów ZSRR*, t. 2: 1967, s. 40—57.

²² R. Gerber, *Rewolucja 1905 r. w Rosji i jej wpływ na Europę Środkową*, *Studia z dziejów ZSRR*, t. 2: 1967, s. 25—39.

również umożliwia wyodrębnienie i zdefiniowanie tych zjawisk, które ostatecznie zdecydowały o udziale Rosji w pierwszej wojnie światowej.

Spośród stosunkowo dużej grupy prac poświęconych dziejom Rosji w latach 1908—1914, na pierwszy plan wybija się książka L. Bazyłowa, stanowiąca wyczerpujące studium przemian zachodzących w państwie w dobie rządów Stołypina, jednego z najwybitniejszych polityków schyłkowego okresu caratu²³. Autor szczegółowo omówił węzłowe problemy Rosji w epoce Stołypina, tj. w latach 1906—1911, główną uwagę poświęcając praktycznej działalności Stołypina, jego reformom wewnętrznym, polityce w sprawach narodowościowych (w tym także w kwestii polskiej) i wyznaniowych.

Dużo interesujących ustaleń dotyczących sytuacji wewnętrznej w państwie rosyjskim w latach poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej zawierają drobniejsze prace L. Bazyłowa (problemy narodowościowe w życiu politycznym Rosji po rewolucji 1905—1907²⁴, próby powołania pierwszego w dziejach Rosji rządu koalicyjnego²⁵), L. Hassa (z zagadnień dziejów wolnomularstwa w latach 1906—1918²⁶) i innych autorów.

Innego kręgu zagadnień dotyczy praca M. Tantego poświęcona postawie Rosji wobec wojen bałkańskich 1912—1913²⁷. Autor zajął się wycinkiem polityki zagranicznej Rosji w latach bezpośrednio poprzedzających pierwszą wojnę światową. Jest to studium traktujące o polityce Rosji wobec państw i narodów Bałkanów, zmierzającej do zmontowania silnego bloku prorosyjskiego, mającego odegrać ważką rolę w przyspieszeniu wybuchu wojny. Praca M. Tantego zajmuje liczące się miejsce w literaturze historycznej poświęconej kształtowaniu się bloków państw imperialistycznych w Europie w ostatnich latach pokoju.

Lata 1908—1914 to okres intensywnych przygotowań w sferze militarnej do zbliżającej się wojny. Spośród historyków polskich problematyką militarną w przedwojennej Rosji zajął się przede wszystkim K. Rosen-Zawadzki. Na uwagę zasługują jego artykuły poświęcone charakterystyce armii rosyjskiej²⁸ oraz rozmowom sztabowym rosyjsko-francuskim w la-

²³ L. Bazyłow, *Ostatnie lata Rosji carskiej. Rządy Stołypina*, Warszawa 1972.

²⁴ Tenże, *Problemy narodowościowe w politycznym życiu Rosji po rewolucji 1905 r.*, [w:] *Naród i państwo. Prace ofiarowane Henrykowi Jabłońskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1969, s. 25—35.

²⁵ Tenże, *Z zagadnień okresu stołypinowskiego. Próby powołania pierwszego w dziejach Rosji rządu koalicyjnego*, *Studia z dziejów ZSRR*, t. 5: 1969, s. 5—22.

²⁶ L. Hass, *Rosyjskie wolnomularstwo lat 1906—1918 (fragment z dziejów liberalizmu w Rosji)*, *Studia z dziejów ZSRR*, t. 7: 1971, s. 127—178.

²⁷ M. Tanty, *Rosja wobec wojen bałkańskich 1912—1913 roku*, Warszawa 1970.

²⁸ K. Rosen-Zawadzki, *Armia i imperium Romanówów (Od Milutina do Suchomlinowa)*, *Studia z dziejów ZSRR*, t. 9: 1973, s. 23—52.

tach 1892—1913²⁹ i rosyjsko-angielskim w latach 1912—1914³⁰. Autor wydobyl w swoich opracowaniach szczegóły przygotowań Rosji do wojny, widziane przez pryzmat oficjalnych rokowań wojskowych na wysokim szczeblu, prowadzonych przez Rosję ze swoimi najbliższymi sojusznikami. Tego samego kręgu tematycznego dotyczy szkic P. Wieczorkiewicza o rosyjskiej marynarce wojennej w latach 1905—1916³¹.

Wiele interesujących wzmianek na temat dziejów Rosji zawierają prace traktujące o stosunkach polsko-rosyjskich w przededniu wojny. Spośród licznej grupy publikacji na podkreślenie zasługuje opracowanie poświęcone Kołu Polskiemu w Dumach Państwowych (Z. Łukawski)³² oraz sprawom polskim w III i IV Dumie Państwowej (M. Wierzchowski)³³. Wymienić również należy artykuły, w których poddano analizie próby współdziałania polskich i rosyjskich partii rewolucyjnych przed pierwszą wojną światową (L. Bazyłow)³⁴, scharakteryzowano udział SDKPiL w życiu wewnętrznym SDPRR (J. Sobczak)³⁵, omówiono problematykę polską w programach i taktyce rosyjskich partii politycznych oraz w rosyjskiej prasie liberalnej w ostatnich latach przed wybuchem wojny (M. Wierzchowski)³⁶.

Jak wynika z powyższego przeglądu, problematyka dziejów Rosji w latach 1908—1914 doczekała się w historiografii polskiej dość szerokiego rozwinięcia. Podkreślić należy, że zdecydowana większość prac stanowi nowatorskie ujęcie problemu i powinna stać się w przyszłości punktem wyjścia opracowania polskiej syntezy dziejów Rosji w przededniu wybuchu pierwszej wojny światowej.

²⁹ K. Rosen-Zawadzki, *Sztabowe rozmowy i umowy (Rosja—Francja 1892—1911)*, Studia z dziejów ZSRR, t. 2: 1975, s. 5—45; tenże, *Sztabowe rozmowy Rosja—Francja 1912—1913*, Studia z dziejów ZSRR, t. 12: 1976, s. 5—41.

³⁰ K. Rosen-Zawadzki, *Rozmowy sztabowe Rosja—Wielka Brytania 1912—1914*, Studia z dziejów ZSRR, t. 13: 1977, s. 64—92.

³¹ P. P. Wieczorkiewicz, *Rosyjska marynarka wojenna w latach 1905—1916*, [w:] *Rosja w okresie pierwszej wojny światowej i rewolucji lutowej*, pod red. L. Bazyłowa, Warszawa 1977, s. 77—87.

³² Z. Łukawski, *Koto polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906—1909*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967.

³³ M. Wierzchowski, *Sprawy Polski w III i IV Dumie Państwowej*, Warszawa 1966.

³⁴ L. Bazyłow, *Próby współdziałania polskich i rosyjskich partii rewolucyjnych przed pierwszą wojną światową*, Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej, Seria historyczna, nr 7 (26), Warszawa 1962, s. 33—46.

³⁵ J. Sobczak, *Udział SDKPiL w życiu wewnętrznym SDPRR w latach 1909—1910*, Z pola walki, 1963, nr 4, s. 40—61.

³⁶ M. Wierzchowski, *Sprawa polska w programach i taktyce rosyjskich partii politycznych w latach 1905—1914*, Studia z dziejów ZSRR, t. 2: 1967, s. 81—101; tenże, *Problematyka polska w rosyjskiej prasie liberalnej w latach 1907—1912*, Studia z dziejów ZSRR, t. 1: 1965, s. 164—195.

4. PIERWSZA WOJNA ŚWIATOWA (1914—1917)

W środowisku polskich historyków okres pierwszej wojny światowej był i nadal jest przedmiotem żywego zainteresowania. Jest ono uwarunkowane nie tylko wagą tego okresu w dziejach powszechnych, ale także sprawą polską, która w latach wojny uaktualniła się, zyskując od 1916 r. realną perspektywę odbudowy państwowości polskiej.

I znowu wypada rozpocząć referowanie prac szczegółowych od publikacji przygotowanej przez L. Bazyłowa. Wydał on w 1976 r. książkę poświęconą obaleniu caratu, w której przedstawił, na podstawie bardzo obszernej kwerendy bibliograficznej i źródłowej, sytuację w Rosji w latach pierwszej wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem roku 1916 i początków roku następnego. Szczegółowa analiza wydarzeń, dogłębna charakterystyka postaci, w tym także „negatywnych bohaterów” wydarzeń (Rasputin, Protopopow), przemiany zachodzące w poszczególnych ugrupowaniach politycznych działających w państwie w omawianym okresie, oto tło, na którym autor przedstawił załamanie się ustroju carskiego w Rosji w początkach 1917 r.³⁷

Po 1960 r. ukazało się wiele prac historyków polskich, w których zajęto się wybranymi zagadnieniami dziejów Rosji w okresie pierwszej wojny światowej. Sprawami militarnymi zainteresował się W. Bortnowski, który w książce opublikowanej w 1969 r. przedstawił przebieg działań bojowych na ziemi łódzkiej w okresie od 1 VIII do 6 XII 1914 r.³⁸ Tenże autor w czasie XI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Toruniu w 1974 r. wygłosił interesujący referat (opublikowany w 1977 r.) na temat potencjału militarnego Rosji przed i w czasie wojny i jego konfrontacji z rzeczywistością wojenną³⁹.

W innych pracach szczegółowych przedstawiono m.in. główne aspekty udziału Rosji w pierwszej wojnie światowej (L. Bazyłow)⁴⁰, politykę wewnętrzną Rosji w okresie wojny (L. Bazyłow)⁴¹ oraz postawę burżuazji i organizacji społecznych z nią związanych wobec wojny. Tą ostatnią problematyką zajął się M. Wilk w artykułach traktujących o moskiewskiej

³⁷ L. Bazyłow, *Obalenie caratu*, Warszawa 1976.

³⁸ W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu 1 VIII—6 XII 1914 rok*, Łódź 1969.

³⁹ Tenże, *Potencjał militarny Rosji przed pierwszą wojną światową i podczas wojny w konfrontacji z rzeczywistością*, [w:] *Rosja w okresie pierwszej wojny światowej*, s. 43—76.

⁴⁰ L. Bazyłow, *Główne aspekty zagadnienia udziału Rosji w pierwszej wojnie światowej*, *Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej*, Seria historyczna, nr 14 (44), Warszawa 1966, s. 15—27.

⁴¹ Tenże, *Polityka wewnętrzna Rosji w okresie pierwszej wojny światowej*, [w:] *Rosja w okresie pierwszej wojny światowej*, s. 11—42.

burżuazji w dobie wojny, Moskiewskim Komitecie Wojenno-Przemysłowym 1915—1918, zadaniach, roli i działalności rosyjskich organizacji społecznych w okresie wojennym⁴².

Ważnym osiągnięciem historiografii polskiej po 1960 r. jest podjęcie tematyki badawczej lat 1914—1917 w szerszym aspekcie kontaktów międzynarodowych państwa rosyjskiego, bądź też w powiązaniu z polityką innych mocarstw (głównie z obozu państw centralnych) wobec ziem będących częściami składowymi imperium rosyjskiego w momencie wybuchu wojny. Ilustracją tego tematu w polskiej historiografii są prace: M. Tantego o postawie Rosji wobec Słowiańszczyzny w latach 1914—1917⁴³, K. Lewandowskiego o tzw. kwestii ukraińskiej w polityce państw centralnych w okresie wojny⁴⁴ oraz L. Kiewisza o sprawach łotewskich w oficjalnej i nieoficjalnej działalności Niemiec⁴⁵.

Jak już wyżej zaznaczono, dzieje Rosji w okresie pierwszej wojny światowej wiązały się bardzo ściśle ze sprawą polską, głównie zaś z walką Polaków o odbudowanie własnej państwowości. Tej problematyce poświęcono w badaniach wiele miejsca. Spośród prac wielu autorów podejmujących tę tematykę chciałbym zwrócić uwagę na wartościowe publikacje I. Spustek i W. Toporowicz. Sprawę polską w polityce rosyjskiej w pierwszej wojnie światowej przedstawiła I. Spustek w obszernym artykule zamieszczonym w pracy zbiorowej poświęconej traktatowi wersalskiemu⁴⁶. Ta sama autorka przygotowała także interesujące, bogate w wiele nowych ustaleń faktograficznych studium na temat życia i działalności Polaków w Piotrogradzie w latach 1914—1917. Praca zawiera wiele szczegółowych danych wiążących się ze sprawą polską w kontekście walki o odbudowę Polski⁴⁷. Identyczna tematyka, tj. sprawa polska w polityce Rosji w latach 1914—1917, jest przedmiotem dużej, bo liczącej przeszło 400 stron druku, książki pióra W. Toporowicz. Autorka

⁴² M. Wilk, *Moskiewska burżuazja wobec wojny (1914—1915)*, Studia z dziejów ZSRR, t. 8: 1972, s. 5—24; tenże, *Moskiewski Komitet Wojenno-Przemysłowy 1915—1918. Studium z dziejów burżuazji rosyjskiej*, Łódź 1972; tenże, *Zadania, rola i działalność rosyjskich organizacji społecznych w okresie pierwszej wojny światowej*, [w:] *Rosja w okresie pierwszej wojny światowej*, s. 88—120.

⁴³ M. Tanty, *Rosja i Słowiańszczyzna w latach 1914—1917*, [w:] *Rosja w okresie pierwszej wojny światowej*, s. 121—136.

⁴⁴ K. Lewandowski, *Sprawa ukraińska a państwa centralne w latach 1914—1916*, Studia z dziejów ZSRR, t. 8: 1972, s. 25—37.

⁴⁵ L. Kiewisz, *Sprawy łotewskie w bałtyckiej polityce Niemiec w latach 1914—1918*, Poznań 1970.

⁴⁶ I. Spustek, *Sprawa polska w polityce rosyjskiej w czasie I wojny światowej*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, praca zbior. pod red. J. Pajewskiego przy współudziale J. Krasuskiego, G. Labudy i K. Piwarskiego, Poznań 1963, s. 115—142.

⁴⁷ I. Spustek, *Polacy w Piotrogradzie 1914—1917*, Warszawa 1966.

w sposób kompleksowy omówiła miejsce i rolę sprawy polskiej w całości kształcie polityki wewnętrznej i zagranicznej Rosji⁴⁸.

5. REWOLUCJA LUTOWA I PAŹDZIERNIKOWA (ROK 1917)

Przemiany zachodzące w Rosji w 1917 r. pod wpływem rewolucji lutowej i październikowej wywarły decydujący wpływ nie tylko na dalszy przebieg pierwszej wojny światowej, ale stały się punktem zwrotnym w dziejach powszechnych. Obie rewolucje rosyjskie wiązały się także bezpośrednio z tematyką polską, co podkreślało ich atrakcyjność dla badaczy polskich.

Rewolucja lutowa w Rosji nie doczekała się dotychczas monograficznego opracowania w literaturze polskiej. Najwięcej uwagi i sądów na temat tej rewolucji znajdujemy w omawianym wyżej dziele L. Bazyłowa *Obalenie caratu*, w rozdziałach „Zwycięstwo rewolucji” i „Ostatni dzień”. Zwrócić także należy uwagę na wiele drobniejszych prac, w których poddano analizie wybrane zagadnienia związane z rewolucją lutową i nową sytuacją przez nią stworzoną. Taki charakter mają artykuły: W. A. Serczyka o teoretycznej problematyce rewolucji⁴⁹, J. Lewandowskiego o sytuacji w Rosji w pierwszym kwartale 1917 r.⁵⁰ i A. Zatorskiego o niektórych aspektach kwestii polskiej w rewolucji lutowej w Rosji⁵¹.

Zdecydowanie większym zainteresowaniem cieszyły się i nadal cieszą wśród historyków polskich zagadnienia dotyczące problematyki rewolucji październikowej. W badaniach szczegółowych zajęto się genezą rewolucji, stosunkami wewnętrznymi w Rosji w okresie rewolucji, jej wpływem na inne kraje w różnych częściach świata.

Od 1977 r. dysponujemy *Encyklopedią Rewolucji Październikowej*, przygotowaną pod redakcją L. Bazyłowa i J. Sobczaka. Jest to adaptacja radzieckiego wydawnictwa, przy czym około 40% tekstu polskiej edycji przygotowali autorzy polscy. Jest to więc dzieło, w którym w szerokim stopniu wykorzystano dorobek naukowy polskich historyków. Różni się polska edycja *Encyklopedii* od radzieckiej wyeksponowaniem wątku polskiego w rewolucji październikowej. Na uwagę zasługuje również duża

⁴⁸ W. Toporowicz, *Sprawa polska w polityce rosyjskiej 1914—1917*, Warszawa 1973.

⁴⁹ W. A. Serczyk, *Z teoretycznej problematyki rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w 1917 r. w Rosji*, [w:] *Rosja w okresie pierwszej wojny światowej*, s. 137—160.

⁵⁰ J. Lewandowski, *Na drodze do tez kwietniowych*, *Studia z dziejów ZSRR*, t. 3: 1967, s. 5—27.

⁵¹ A. Zatorski, *O niektórych aspektach kwestii polskiej w rewolucji lutowej w Rosji*, *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*, *Studia i materiały*, t. 8: 1971, s. 167—173.

przydatności praktyczna wydawnictwa, pomyślanego jako pomoc encyklopedyczna dla szerszego kręgu odbiorców (m.in. nauczycieli, studentów, działaczy kultury, publicystów)⁵².

Znaczna jest liczba publikacji szczegółowych traktujących bezpośrednio o genezie rewolucji, jej przebiegu i znaczeniu międzynarodowym. Stąd też ograniczono się w dalszej części niniejszego opracowania do przedstawienia jedynie pozycji najbardziej charakterystycznych, ilustrujących główne kierunki badań polskich historyków w latach 1960—1980.

Geneza i zwycięstwo rewolucji październikowej w Rosji jest tematem prac H. Zand i M. Wojciechowskiego (taktyka bolszewików w okresie pokojowego rozwoju rewolucji, strategia rewolucji w świetle teorii i praktyki)⁵³, J. Sobczaka (pierwsze dni rewolucji)⁵⁴, W. Bortnowskiego (powstanie zbrojne w Moskwie)⁵⁵ i R. Wojny (pierwszy okres rewolucji i wojny domowej w Rosji)⁵⁶. Dużym osiągnięciem polskiej historiografii są badania nad walką o władzę w Rosji po zwycięstwie rewolucji październikowej w Piotrogradzie i Moskwie. Wiele uwagi tej skomplikowanej, a zarazem bardzo trudnej problematyce poświęciła H. Zand. W szeregu artykułach omówiła ona kolejno: rolę mieńszewików i eserowców w wojnie domowej, problem koalicji rządowej po rewolucji październikowej, zagadnienie Konstytuanty i stosunku do niej rad⁵⁷. Tej samej problematyki dotyczy artykuł M. Wilka o rosyjskich organizacjach społecznych w Rosji w latach 1917—1918⁵⁸.

Spśród innych problemów szczegółowych, badanych przez historyków polskich, a dotyczących bezpośrednio rewolucji październikowej, należy

⁵² *Encyklopedia Rewolucji Październikowej*, red. L. Bazyłow, J. Sobczak, Warszawa 1977.

⁵³ H. Zand, *Taktyka bolszewików w okresie pokojowego rozwoju rewolucji* (27 luty — 4 lipiec 1917 r.), Łódź 1962; M. Wojciechowski, *Strategia Rewolucji Październikowej w świetle teorii i praktyki*, [w:] T. Filipowicz, K. Grünberg, M. Wojciechowski, *Rewolucja Październikowa, Zagadnienie strategii i taktyki. Problematyka polska*, Toruń 1977, s. 57—92.

⁵⁴ J. Sobczak, *Pierwsze dni Rewolucji Październikowej*, Warszawa 1967.

⁵⁵ W. Bortnowski, *Powstanie zbrojne w Moskwie 25 X—3 XI 1917*, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1967, nr 4, s. 20—66.

⁵⁶ R. Wojna, *Z pierwszego okresu rewolucji i wojny domowej w Rosji* (marzec 1917 r. — marzec 1918 r.), *Studia z dziejów ZSRR*, t. 3: 1967, s. 28—49; tenże, *Gdy runęły trony*, Warszawa 1972.

⁵⁷ H. Zand, *Z dziejów wojny domowej w Rosji. Mienszewicy i eserowcy w latach 1917—1920*, Warszawa 1973; tenże, *Problem koalicji rządowej po rewolucji socjalistycznej w Rosji*, *Studia z najnowszych dziejów powszechnych*, t. 3, 1963; tenże, *Spór o władzę po rewolucji październikowej w Rosji. Rady i Konstytuanta*, Warszawa 1967; tenże, *Z dziejów Konstytuanty w Rosji*, *Studia z najnowszych dziejów powszechnych*, t. 3, 1963.

⁵⁸ M. Wilk, *Rosyjskie organizacje społeczne w latach 1917—1918*, *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*, t. 15/16: 1977, s. 35—62.

wskazać na kwestię agrarną oraz zagadnienie kontroli robotniczej. Problematyką agrarną w dobie rewolucji zajął się przede wszystkim R. Wojna, poświęcając jej rozprawy na temat walki o ziemię w Rosji w 1917 r.⁵⁹ oraz rosyjskiej publicystyki agrarnej w 1917 r.⁶⁰ W sposób skondensowany problem ten przedstawił H. Chołaj w formie referatu sesyjnego traktującego o rewolucji październikowej i kwestii agrarnej⁶¹. Zagadnienie kontroli robotniczej, stanowiące część składową sytuacji gospodarczej państwa w okresie rewolucji październikowej, doczekało się rozwinięcia w artykułach H. Zand o początkach kontroli robotniczej w przededniu rewolucji październikowej⁶² oraz M. Tanteo o dziejach kontroli robotniczej w Rosji w 1917 r.⁶³

Nie zabrakło w dorobku polskiej historiografii po 1960 r. również opracowań, w których zobrazowano przebieg rewolucji październikowej na terenach nierosyjskich, wchodzących w skład imperium rosyjskiego. Wymienić tu należy studia na temat wydarzeń rewolucyjnych na Ukrainie (W. A. Serczyk⁶⁴, J. Radziejowski⁶⁵), Litwie (J. Ochmański⁶⁶) i Łotwie (P. Łossowski⁶⁷).

Stosunkowo dużo autorów polskich rozpatrywało w swoich pracach zagadnienie międzynarodowego znaczenia rewolucji październikowej, wpływu rosyjskich wydarzeń rewolucyjnych na inne kraje świata. Często sięgano do tej tematyki przy okazji kolejnych, „pełnych” rocznic rewolucji w latach 1967 i 1977. Poszczególnymi aspektami międzynarodowego oddziaływania rewolucji październikowej zajmowali się: J. Bafia (rewolucja

⁵⁹ R. Wojna, *Walka o ziemię w Rosji w 1917 r.*, Wrocław 1977.

⁶⁰ Tenże, *Rosyjska publicystyka a kwestia agrarna w 1917 r. Memoriaty i projekty*, Studia z dziejów ZSRR, t. 12: 1976, s. 43—60; tenże, *Rosyjska publicystyka agrarna w 1917 r. II. Wokół reformy rolnej*, Studia z dziejów ZSRR, t. 13: 1977, s. 93—122.

⁶¹ H. Chołaj, *Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa a kwestia agrarna*, Warszawa 18—19 XI 1977 (materiały sesji naukowej).

⁶² H. Zand, *Sytuacja gospodarcza w Rosji i początki kontroli robotniczej w przededniu Rewolucji Październikowej*, Materiały i Studia Wyższej Szkoły Nauk Społecznych KC PZPR, t. 1: 1960, s. 7—101.

⁶³ M. Tanteo, *Z dziejów kontroli robotniczej w Rosji w 1917 r.*, Studia z dziejów ZSRR, t. 3: 1967, s. 50—80.

⁶⁴ W. A. Serczyk, *Rewolucja 1917 roku na Ukrainie. Marzec—grudzień 1917 rok*, Kraków 1967, s. 123—143, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 172. Prace Historyczne, z. 20.

⁶⁵ J. Radziejowski, *Ruch narodowy i rewolucyjny na Ukrainie w okresie działalności Centralnej Rady (marzec 1917 — kwiecień 1918 r.)*, Studia z dziejów ZSRR, t. 9: 1973, s. 53—84.

⁶⁶ J. Ochmański, *Rady i Rewkomy na Litwie Radzieckiej w 1918/1919 roku*, Studia z dziejów ZSRR, t. 5: 1969, s. 43—53.

⁶⁷ P. Łossowski, *Strzelcy łotewscy w rewolucji i wojnie domowej w Rosji (1917—1920)*, Studia z dziejów ZSRR, t. 3: 1967, s. 81—102.

październikowa a współczesne państwa socjalistyczne)⁶⁸, W. Zastawny (wpływ rewolucji na rozpad systemu kolonialnego i tworzenia się nowego międzynarodowego ładu gospodarczego)⁶⁹, L. Bazyłow (rewolucja a procesy rewolucyjne w latach 1917—1977)⁷⁰, H. Batowski (międzynarodowe znaczenie publikacji tajnych traktatów przez Rosję Radziecką w 1917 r.)⁷¹, M. Pułaski (początki dyplomacji radzieckiej)⁷², P. Łossowski (Rosja Radziecka wobec problemów wojny i pokoju)⁷³, W. Balcerak (wpływ rewolucji na przemiany w stosunkach międzynarodowych)⁷⁴. Część prac traktujących o międzynarodowym aspekcie rewolucji październikowej została poświęcona wybranym terytorium, jak np. wpływowi rewolucji na kraje Europy środkowo-wschodniej (J. Sobczak⁷⁵), lub też na narody i państwa Dalekiego Wschodu (S. Łopatniuk⁷⁶, M. Burdelski⁷⁷).

Pewne, lakoniczne zresztą, informacje o rewolucji październikowej

⁶⁸ J. Bafia, *Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa a współczesne państwa socjalistyczne*, Warszawa 18—19 XI 1977 (materiały sesji naukowej).

⁶⁹ W. Zastawny, *Wielki październik a rozpad systemu kolonialnego i walka narodów o nowy międzynarodowy ład gospodarczy*, Warszawa 18—19 XI 1977 (materiały sesji naukowej).

⁷⁰ L. Bazyłow, *Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa i procesy rewolucyjne w minionych 60 latach*, Nauka Polska, R. 26 (78); 1977, nr 3—4 (153—154), s. 41—49; tenże, *Międzynarodowe znaczenie Rewolucji Październikowej*, Biuletyn Informacyjny Instytutu Krajów Socjalistycznych PAN, nr 4 (48), s. 2—11.

⁷¹ H. Batowski, *Międzynarodowe znaczenie publikacji tajnych traktatów przez Rosję Radziecką w roku 1917*, Kraków 1967, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 172, Prace Historyczne, z. 20.

⁷² M. Pułaski, *Zarys historii początków radzieckiej dyplomacji (październik 1917—1918)*, Kraków 1967, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 172, Prace Historyczne, z. 20, s. 103—123.

⁷³ P. Łossowski, *Republika radziecka wobec problemu wojny i pokoju na przełomie lat 1917—1918*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 13: 1976, s. 3—15.

⁷⁴ W. Balcerak, *Wpływ Rewolucji Październikowej 1917 r. i powstania Rosji Radzieckiej na przemiany w strukturach międzynarodowych*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 16: 1977, s. 3—34.

⁷⁵ J. Sobczak, *Wpływ Rewolucji Październikowej 1917 r. na rozwój sytuacji politycznej w krajach Europy Środkowowschodniej (z uwzględnieniem Polski)*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 10: 1973, s. 3—30.

⁷⁶ S. Łopatniuk, *Historiografia polska o wpływie Rewolucji Październikowej na Mongolię i kraje Azji i Afryki, [w:] Niekapitalistycznej put' razwittija i so-wriemniennost'*, Ulan-Bator 1977.

⁷⁷ M. Burdelski, *Wpływ Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej na rozwój procesów rewolucyjnych i narodowowyzwoleńczych w krajach Dalekiego Wschodu (Chiny, Korea, Japonia, Mongolia)*, Gdańsk 1977, s. 41—52, Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. 60 rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej.

znajdujemy w opracowaniach ogólnych, dotyczących całości dziejów ZSRR, przygotowanych przez A. Czubińskiego⁷⁸, J. Ciepielewskiego⁷⁹, T. Walichnowskiego⁸⁰ i Z. Szeligę⁸¹. Podobnie ogólnie potraktowano sprawę rewolucji październikowej w materiałach (opublikowanych) sesji naukowych organizowanych w wielu ośrodkach naukowych Polski, bądź też w opracowaniach okolicznościowych, wydawanych z okazji 50 lub 60 rocznicy rewolucji (np. w Poznaniu, Katowicach, Gdańsku)⁸² oraz 50 rocznicy utworzenia ZSRR (w Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie)⁸³.

Bardzo dużo miejsca poświęcono w historiografii polskiej lat 1960—1980 rewolucji październikowej w powiązaniu ze sprawą polską. Badaniami objęto: udział Polaków w rewolucji, wpływ wydarzeń rewolucyjnych w Rosji na postawę ludności polskiej w trzech zaborach, stosunek rewolucji październikowej do sprawy polskiej, w tym głównie do problemu odbudowy państwowości polskiej.

Literatura o udziale Polaków w rewolucji październikowej dzieli się na dwie zasadnicze grupy: wspomnienia uczestników wydarzeń oraz opis udziału Polaków w rewolucji. Literatura wspomnieniowa jest bardzo obfita, przy czym większość pozycji publikowanych to opracowania niewielkich rozmiarów, rozsiane w wielu wydawnictwach i publikacjach. Większy zbiór wspomnień ukazał się w 1967 r. w opracowaniu Z. Iwańczuka,

⁷⁸ A. Czubiński, *Kraj Rad. Lata zmagania i zwycięstw*, Warszawa 1973.

⁷⁹ J. Ciepielewski, *Historia społeczno-ekonomiczna Związku Radzieckiego*, Warszawa 1974.

⁸⁰ T. Walichnowski, *ZSRR państwo wielonarodowe*, Warszawa 1972.

⁸¹ Z. Szeliga, *Gospodarka ZSRR na tle gospodarki świata*, Warszawa 1967.

⁸² *50-lecie Rewolucji Październikowej. Wielka Rewolucja Październikowa a przeobrażenia polityczne, gospodarcze i socjalne w Europie*, Poznań 1967; *Materiały sesji naukowej w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza (3—4 X 1967)*, Poznań 1968, *Zeszyty Naukowe UAM*, nr 68, *Historia*, nr 9; *W 50 rocznicę Rewolucji Październikowej. Materiały z sesji naukowej*, pod red. K. Popiołka i H. Rechowicza, Katowice 1968; *60 rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej*, Gdańsk 1977, *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego*.

⁸³ *W pięćdziesiątą rocznicę ZSRR, Materiały sesji naukowej*. Red. M. Zakrzewska-Dubasowa, Lublin 1972; *50 lat ZSRR. Materiały z sesji naukowej*. Red. A. Koprukowniak, Lublin 1973; *50 lat ZSRR. Referaty i materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Uniwersytet Łódzki 5 XII 1972* (red. W. Bortnowski), Łódź 1973; *50 lat ZSRR. Materiały z sesji naukowej w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza 11—12 XII 1972*. Red. J. Ochmański, Poznań 1973; *50 lat ZSRR. Stosunki polsko-radzieckie, polityka, ideologia. Materiały sesji naukowej poświęconej 50 rocznicy powstania ZSRR zorganizowanej przez Wydział Nauki i Oświaty KW FZPR i Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych w Szczecinie*, pod red. J. Wasermana, Szczecin 1973.

R. Jurysia, H. Kamińskiej, H. Malinowskiego i J. Sobczaka⁸⁴. Warto w tym miejscu powiedzieć także o barwnie napisanych wspomnieniach żołnierza Pierwszej Armii Konnej Stefana Szpingera⁸⁵.

Szczególnie bogaty w nowe publikacje traktujące o udziale Polaków w rewolucji październikowej był rok 1967. W tym roku ukazało się wiele opracowań, spośród których na szczególne podkreślenie zasługują: *Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej* opracowana przez L. Kalestyńską, A. Kochańskiego i W. Toporowicz⁸⁶, książka W. Najdusa o Polakach w rewolucji 1917 r.⁸⁷, T. Cieślaka o udziale Polaków w rewolucji październikowej⁸⁸, oraz L. Kalestyńskiej, A. Kochańskiego i W. Toporowicz o polskich bohaterach Października⁸⁹. Również w latach następnych publikowano prace poświęcone udziałowi Polaków w rewolucji październikowej. Wymieńmy spośród nich artykuły P. Łossowskiego o współdziałaniu rewolucjonistów polskich, litewskich i łotewskich w dobie rewolucji⁹⁰, E. Hornowej o Polakach — organizatorach władzy radzieckiej na Krymie⁹¹ oraz G. Kurpisowej, która w opracowaniu o genezie sojuszu polsko-rosyjskiego współdziałania rewolucyjnego, zajęła się także udziałem Polaków w rewolucji⁹².

Kolejna grupa zagadnień, badana przez historyków polskich po 1960 r. dotyczy stosunku rewolucji październikowej, jej organów władzy oraz rosyjskiej opinii publicznej do sprawy polskiej. Reprezentatywne dla tego kierunku badań są prace: I. Spustek o stosunku rosyjskiej opinii publicz-

⁸⁴ *Na granicy epok. Wspomnienia o udziale Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917—1921*, oprac. Z. Iwańczuk, R. Jurys, H. Kamińska, H. Malinowski, J. Sobczak, przedmowa J. Sobczak, Warszawa 1967.

⁸⁵ S. Szpinger, *Z pierwszą Konną*, Łódź 1971.

⁸⁶ *Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej. Biografie*, oprac. L. Kalestyńska, A. Kochański, W. Toporowicz, pod red. A. Kochańskiego, Warszawa 1967.

⁸⁷ W. Najdus, *Polacy w rewolucji 1917 r.*, Warszawa 1967.

⁸⁸ T. Cieślak, *Udział Polaków w Rewolucji Październikowej*, [w:] *Rewolucja Październikowa a Polska. Rozprawy i studia* pod red. T. Cieślaka i L. Grosfelda, Warszawa 1967, s. 367—382.

⁸⁹ L. Kalestyńska, A. Kochański, W. Toporowicz, *Polscy bohaterowie Rewolucji Październikowej*, *Z pola walki*, 1967, nr 3 (39), s. 17—52.

⁹⁰ P. Łossowski, *Z zagadnień współdziałania rewolucjonistów polskich, litewskich i łotewskich w okresie rewolucji i wojny domowej w Rosji*, *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*, t. 4: 1969, s. 3—15.

⁹¹ E. Hornowa, *Polacy — organizatorzy władzy radzieckiej na Krymie*, [w:] *60 rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej*, Gdańsk 1977 s. 29—40.

⁹² G. Kurpisowa, *Geneza sojuszu. Z tradycji polsko-rosyjskiej współpracy rewolucyjnej*, [w:] *60 rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej*, Gdańsk 1977, s. 17—28.

nej do sprawy polskiej⁹³, H. Jabłońskiego i A. Kruczkowskiego o stanowisku rewolucyjnej Rosji wobec Polski⁹⁴, wydawnictwo zbiorowe pod redakcją T. Cieślaka i L. Grosfelda poświęcone zagadnieniu *Rewolucja październikowa a Polska*⁹⁵, W. Toporowicz o sprawach polskich w polityce rosyjskiej w latach 1914—1917⁹⁶, S. Łopatniuka o wpływie zwycięstwa rewolucji październikowej na sprawę niepodległości Polski⁹⁷, A. Skrzypka i K. Grünberga o postawie rewolucji wobec kwestii odbudowy państwa polskiego⁹⁸ oraz W. Balceraka o roli rewolucji w kształtowaniu się międzynarodowych przesłanek warunkujących powstanie niepodległej Polski w 1918 r.⁹⁹

Rewolucja październikowa wywarła ogromny wpływ na postawę Polaków zamieszkujących Rosję, przyspieszając organizacyjne okrzepnięcie obozu polskiej lewicy rewolucyjnej. Postawie Polaków zamieszkujących Rosję w czasie rewolucji poświęcono kilka odrębnych opracowań. Dotyczą one tzw. „lewicy polskiej” w Rosji (W. Najdus¹⁰⁰), polskich organizacji robotniczych (W. Najdus¹⁰¹), wpływu rewolucji na postawy polityczno-ideowe i założenie programowe polskich rewolucjonistów w Rosji (Z. Łukawski¹⁰²), polskich korpusów wojskowych w Rosji (M. Wrzo-

⁹³ I. Spustek, *Stosunek rosyjskiej opinii publicznej do sprawy polskiej*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, s. 143—155.

⁹⁴ H. Jabłoński, A. Kruczkowski, *Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa a Polska. W 50 rocznicę (1917—1967)*, Warszawa 1967.

⁹⁵ *Rewolucja Październikowa a Polska. Rozprawy i studia* pod red. T. Cieślaka i L. Grosfelda, Warszawa 1967.

⁹⁶ W. Toporowicz, *Sprawa polska w polityce rosyjskiej 1914—1917*, Warszawa 1973.

⁹⁷ S. Łopatniuk, *Zwycięstwo Rewolucji Październikowej a niepodległość Polski*. *Ideologia i Polityka*, 1977, nr 10, s. 60—70.

⁹⁸ A. Skrzypek, *Rewolucja Październikowa i niepodległość Polski*. *Zarys problematyki*, *Kwartalnik Historyczny*, t. 84: 1977, nr 4, s. 827—838; K. Grünberg, *Losy Polski w dobie Rewolucji Październikowej*, [w:] T. Filipowicz, K. Grünberg, M. Wojciechowski, *Rewolucja Październikowa*, s. 11—56.

⁹⁹ W. Balcerak, *Roľ okťajbrskoj rievolucii v sozdanii vniesno-politiczeskich ustowii wostanowlenija niezawisimosti Polsci*, [w:] *Oczerki istorii sovietsko-polskich otnoszenii 1917—1977*, Moskwa 1979, s. 34—58.

¹⁰⁰ W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1918—1920*, Warszawa 1971.

¹⁰¹ Tenże, *Z działalności polskich organizacji robotniczych w Rosji w 1917 r.*, Warszawa 1969.

¹⁰² Z. Łukawski, *Wpływ Wielkiego Października na postawy polityczno-ideowe i założenia programowe polskich rewolucjonistów w Rosji*, [w:] *Z dziejów współpracy Polaków, Ukraińców i Rosjan*, Kraków 1975, s. 111—134, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr 416, *Prace Historyczne*, z. 54.

sek¹⁰³) oraz prasy polskiej w Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem prasy rewolucyjnej na Ukrainie i Białorusi (A. Ślisz)¹⁰⁴.

Odrębnym zagadnieniem jest oddziaływanie rewolucji październikowej na ziemię polską oraz stosunek polskiej opinii publicznej do wydarzeń rosyjskich. W obrębie tej problematyki na uwagę zasługują prace obrazujące postawy SDKPiL, PPS-Lewicy oraz KPRP wobec rewolucji (F. Tych¹⁰⁵), przedstawiające opinie prasy polskiej o rewolucji (M. Leczyk¹⁰⁶), oddziaływanie rewolucji na ziemię polską¹⁰⁷, ze szczególnym uwzględnieniem zaboru pruskiego i Pomorza Gdańskiego (E. Basiński¹⁰⁸, M. Wojciechowski¹⁰⁹).

Jak wynika z powyższego przeglądu, problematyka rewolucji październikowej cieszyła się wśród historyków polskich w latach 1960—1980 dużym zainteresowaniem. Znaczna liczba artykułów i książek poświęconych tej tematyce zrodziła potrzebę opracowania bibliografii prac polskich oraz określenia miejsca i roli problematyki rewolucji październikowej w polskiej historiografii. Próbę taką podjęli w 1967 r. dwaj wybitni historycy: L. Bazyłow¹¹⁰ oraz H. Łowmiański¹¹¹.

Częścią integralną polskich badań nad dziejami Rosji w latach 1894—1917 są prace naukowe poświęcone działalności osób wywierających duży wpływ na rozwój wydarzeń w Rosji: W. I. Lenina, F. Dzierżyńskiego i J. Plechanowa.

¹⁰³ M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917—1919*, Warszawa 1969.

¹⁰⁴ A. Ślisz, *Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915—1918)*, Warszawa 1968; tenże, *Polska prasa rewolucyjna na Ukrainie i Białorusi w latach 1917—1920*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 3: 1968, s. 178—205.

¹⁰⁵ F. Tych, *Stosunek SDKPiL, PPS-Lewicy i KPRP do Rewolucji Październikowej*, [w:] *Rewolucja Październikowa a Polska, Rozprawy i studia*, Warszawa 1967, s. 133—184.

¹⁰⁶ M. Leczyk, *Prasa polska 1917—1918 w Rewolucji Październikowej*, Zeszyty Naukowe Akademii Politycznej, 1977, nr 92, s. 79—93.

¹⁰⁷ *Z badań nad wpływem i znaczeniem rewolucji rosyjskich 1917 roku dla ziem polskich*, Wrocław 1968.

¹⁰⁸ E. Basiński, *Wpływ Rewolucji Październikowej na polski ruch niepodległościowy w zaborze pruskim*, Biuletyn Informacyjny IKS, 1979, nr 2 (54), s. 2—12.

¹⁰⁹ M. Wojciechowski, *Oddziaływanie Rewolucji Październikowej na Pomorze Gdańskie (1917—1919)*, Biuletyn Informacyjny IKS, 1977, nr 4 (48), s. 11—24.

¹¹⁰ L. Bazyłow, *Problem Rewolucji Październikowej w historiografii polskiej po roku 1944*, Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914—1939, t. 12: 1967.

¹¹¹ H. Łowmiański, *Historiografia polska o Rewolucji Październikowej*, Poznań 1968, s. 7—39. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Historia, z. 9.

Imponująca jest liczba prac poświęconych W. I. Leninowi, przy czym można je podzielić na następujące grupy tematyczne: Lenin jako wódz rewolucji październikowej, jego stosunek do sprawy polskiej, kontakty z Polakami. Stosunkowo skromny jest dorobek polskiej historiografii na temat udziału Lenina w kierowaniu rewolucją październikową (por. opracowania W. Bortnowskiego o Leninie jako organizatorze rewolucji ¹¹² oraz B. Szordykowskiej o postawie Lenina wobec liberalizmu rosyjskiego ¹¹³).

W 1970 r. M. Zakrzewska-Dubasowa omówiła w specjalnym artykule badania związane z osobą i działalnością Lenina w historiografii polskiej w latach 1958—1968 ¹¹⁴. Z opracowania wynika, że zdecydowaną przewagę wśród przytoczonych prac posiadają zagadnienia związane z postawą Lenina wobec sprawy polskiej oraz jego kontaktami z Polakami. Tendencja taka utrzymała się także w opracowaniach historyków polskich opublikowanych w latach 1969—1980. Duży wpływ na rozwój badań w tej płaszczyźnie miały uroczyste obchody 90 i 100 rocznicy urodzin Lenina, w latach 1960 i 1970. Częścią składową tych obchodów były sesje naukowe, a referaty przygotowane na nie w większości wypadków ogłoszono drukiem (np. materiały sesji w Warszawie, Łodzi, w innych ośrodkach akademickich kraju ¹¹⁵). Pozytywnie należy ocenić wyniki sesji naukowej zorganizowanej w Warszawie z okazji 50 rocznicy przyjazdu Lenina do Polski (na sesji referaty wygłosili m.in. H. Jabłoński, W. Najdus i W. Markiewicz) ¹¹⁶.

Wśród zagadnień szczegółowych podejmowanych przez historyków polskich w związku z badaniami nad sylwetką i działalnością Lenina,oczesne miejsce zajmuje problem jego stanowiska w kwestii niepodległości Polski. Na ten temat pisali m.in.: W. A. Serczyk ¹¹⁷, H. Jabłoński (Lenin

¹¹² W. Bortnowski, *Lenin jako organizator Wielkiej Rewolucji Październikowej*, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1970, nr 1, s. 12—36.

¹¹³ B. Szordykowska, *Ocena liberalizmu rosyjskiego w pracach Lenina*, [w:] *60 rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej*, Gdańsk 1977, s. 79—87.

¹¹⁴ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Lenin w historiografii Polski Ludowej 1958—1968*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 7: 1970, s. 235—268.

¹¹⁵ *Z dziejów idei leninowskich w Polsce (Materiały z sesji leninowskiej)*, Warszawa 1961; *Sesja naukowa zorganizowana w dniach 6 i 7 kwietnia 1960 r. dla uczczenia 90 rocznicy urodzin W. I. Lenina*, Łódź 1961, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 1961, z. 19; J. Gołębiowski, *Sesje naukowe na wyższych uczelniach kraju w związku z 90 rocznicą urodzin Lenina*, Z pola walki, 1960, nr 3, s. 184.

¹¹⁶ J. Sobczak, *Sesja naukowa w Warszawie poświęcona 50 rocznicy przyjazdu Lenina do Polski*, Z pola walki, 1962, nr 3, s. 253—256.

¹¹⁷ W. A. Serczyk, *W. I. Lenin a niepodległość Polski*, Kraków 1960, s. 67—86, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace historyczne, z. 7.

a polski ruch robotniczy i wyzwolenicze dążenia narodu polskiego)¹¹⁸, T. Cieślak¹¹⁹ i R. Werfel (działalność Komisariatu do Spraw Polskich w latach 1917—1918)¹²⁰.

Wielu autorów zainteresowało się bliżej kontaktami Lenina z Polakami. Wymieńmy tu przede wszystkim wspomnienia Polaków o Leninie¹²¹, opracowanie J. Sieradzkiego o „polskich latach” Lenina¹²², artykuły J. Sobczaka o Leninie bliskim Polakom¹²³, jego postawie wobec polskiego ruchu robotniczego¹²⁴, oraz kontaktach z Polakami¹²⁵.

Osiągnięcia polskiej historiografii w zakresie badań biograficznych, dotyczących innych osób związanych z dziejami Rosji w latach 1894—1917 są stosunkowo skromne. Najwięcej uwagi poświęcono Feliksowi Dzierżyńskiemu, wskazując na jego związki z Polakami i Polską. Spośród biografów Dzierżyńskiego należy wymienić w pierwszej kolejności: A. Chackiewicz¹²⁶, J. Ochmańskiego¹²⁷ i J. Sobczaka¹²⁸. Wspomnieć także należy o interesującej biografii Jerzego Plechanowa przygotowanej przez Z. Łukawskiego¹²⁹.

Specyficzne miejsce wśród publikacji dotyczących dziejów Rosji w latach 1894—1917 zajmują wydawnictwa związane z nauczaniem historii narodów ZSRR na wyższych uczelniach. Począwszy od połowy lat 70 ukazało się wiele wydawnictw dydaktycznych w postaci skryptów i publikacji źródeł, w których dużo miejsca poświęcono dziejom Rosji w schyłkowym okresie caratu oraz w dobie rewolucji październikowej. Spośród nich przykładowo należy wskazać na skrypty przygotowane przez Z. Łu-

¹¹⁸ H. Jabłoński, *Lenin a polski ruch robotniczy i wyzwolenicze dążenia narodu polskiego*, Warszawa 1969.

¹¹⁹ T. Cieślak, *Lenin a sprawa niepodległości Polski*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 5: 1970, s. 3—13.

¹²⁰ R. Werfel, *Śladami leninowskiego dekretu (Niektóre materiały do dziejów Komisariatu do Spraw Polskich 1917—1918)*. Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 5: 1970, s. 349—403.

¹²¹ *Polacy o Leninie. Wspomnienia*, oprac. L. Dubacki, Z. Iwańczuk, J. Sobczak (ogólna redakcja), Warszawa 1970.

¹²² J. Sieradzki, *Polskie lata Lenina*, Warszawa 1960.

¹²³ J. Sobczak, *Lenin bliski Polakom*, Warszawa 1970.

¹²⁴ Tenże, *Lenin i polski ruch robotniczy (wybrane zagadnienia)*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, t. 5: 1970, s. 15—52.

¹²⁵ J. Sobczak, *Kontakty Lenina z Polakami — próba periodyzacji*, Z pola walki, 1970, nr 1, s. 161—172.

¹²⁶ A. Chackiewicz, *Feliks Dzierżyński. Studium biograficzne*, Warszawa 1968.

¹²⁷ J. Ochmański, *Rewolucyjna działalność Feliksa Dzierżyńskiego na Litwie w końcu XIX w.*, Poznań 1969; tenże, *Feliks Dzierżyński 1877—1926*, Poznań 1975.

¹²⁸ J. Sobczak, *Feliks Dzierżyński*, Warszawa 1976.

¹²⁹ Z. Łukawski, *Jerzy Plechanow*, Warszawa 1970.

kawskiego (Rosja Radziecka w okresie rewolucji i wojny domowej)¹³⁰, J. Jurkiewicza (ZSRR w latach 1917—1977)¹³¹ oraz wybór tekstów źródłowych do historii narodów ZSRR w latach 1801—1945, przygotowany do druku przez M. Wojciechowskiego i J. Purca¹³².

Kończąc rozważania na temat dorobku historiografii polskiej dwudziestolecia 1960—1980 w zakresie dziejów Rosji w okresie panowania Mikołaja II i rewolucji październikowej, pora przejść do sformułowania spostrzeżeń natury ogólniejszej. Nie ulega wątpliwości, że w latach 1960—1980 nastąpiła intensyfikacja badań nad dziejami Rosji, ale podkreślenia wymaga zjawisko koncentracji uwagi polskich historyków na latach pierwszej wojny światowej oraz rewolucji lutowej i październikowej. Plonem tego zainteresowania są liczne publikacje, ale nie można zapominać, że część spośród nich miała charakter okazjonalny i była związana z aktualnie obchodzonymi rocznicami. Historycy polscy zajęli się — co jest w pełni zrozumiałe — tylko niektórymi aspektami dziejów Rosji w omawianym okresie. Wiele dziedzin, jak np. historia dyplomacji, rodowody partii politycznych, zagadnienie nurtu liberalnego w rosyjskiej myśli politycznej, powinno doczekać się rozwinięcia w dalszych badaniach polskich historyków-specjalistów z zakresu dziejów Europy Wschodniej.

Przedstawiony w niniejszym opracowaniu stopień zaawansowania prac nad tematami szczegółowymi pozwala sądzić, że w niedalekiej przyszłości przed historykami polskimi stanie problem przystąpienia do prac nad dużą, wyczerpującą wszystkie podstawowe zagadnienia badawcze, syntezą dziejów Rosji w latach 1894—1917.

ИСТОРИЯ РОССИИ ПЕРЕЛОМА XIX И XX В. (1894—1917 ГОДЫ) В ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ДВАДЦАТИЛЕТИЯ 1960—1980

Резюме

В статье сделан обзор исследований польских историков событий в России в период господства Николая II. Конечной хронологической цезурой работы является 1917 год, т.е. победа пролетарской революции в центральных частях России, прежде всего в двух крупных городских агломерациях — Петрограде и Москве. Такой конструктивный приём привёл к тому, что рассуждения не охватили периода гражданской войны и иностранной интервенции в Советской России, а также этапа укрепления советской власти в 1918 году и в последующих годах. Главное внимание в статье сосредоточено на работах, касающихся

¹³⁰ Z. Łukawski, *Rosja Radziecka w okresie rewolucji i wojny domowej 1917—1921*, Kraków 1977.

¹³¹ J. Jurkiewicz, *ZSRR 1917—1977*, Poznań 1979.

¹³² M. Wojciechowski, J. Purc, *Wybrane teksty źródłowe do historii narodów ZSRR (1801—1945)*, Toruń 1975.

исключительно русской проблематики, более поверхностно автор отнёсся к польским публикациям, посвящённым польско-русской или польско-советской тематике.

В 60—70 годы в Польше наступило заметное расширение исследований истории царской России и СССР, а его результатом стало увеличение числа публикаций, начиная с 1960 года. Интенсификация изучения истории России и СССР в Польше в 60—70 гг — явление особое, так как в прошлом не проводились столь интенсивные исследования, касающиеся её восточного соседа, как в описываемом двадцатилетии. Такая ситуация была непосредственно связана с весьма благоприятной научной конъюнктурой, что между прочим выразилось в создании научных учреждений, реализующих планомерно в своей научно-исследовательской работе русские темы (Институт социалистических стран ПАН), а также в развитии исследовательской деятельности, проводимой кафедрами истории народов СССР, имеющимися в отдельных университетах в Польше (Варшава, Краков, Лодзь, Познань, Гданьск, Люблин, Торунь).

В статье представлена оценка достижений польской историографии в области исследований истории России в 1894—1917 годах по следующему плану:

1. Разработка, касающаяся совокупности (синтеза) истории России и некоторых её составных частей в 1894—1917 гг.
2. Подробные работы, касающиеся событий 1894—1917 гг.
3. 1908—1914 годы.
4. Первая мировая война (1914—1917).
5. Февральская и Октябрьская революции (1917 г.).

Оценивая общие польские исследования истории России в период господства Николая II, а также февральской и Октябрьской революции, следует подчеркнуть, что в трудах польских историков самое большое внимание посвящено первой мировой войне и вышеупомянутым революциям в России в 1917 году. Кроме того польские историки занялись — что вполне понятно — лишь некоторыми аспектами истории России обсуждаемого периода. Много проблем, как например, история дипломатии, происхождение политических партий, вопросы либерального течения в русской политической мысли — должно дожидаться своего развития в дальнейших исследованиях польских историков — специалистов по вопросам истории Восточной Европы. Результатом этих работ — так уже опубликованных как и находящихся в ходе подготовки к печати — должен стать большой, исчерпывающий все основные исследовательские вопросы, польский синтез истории России 1894—1917 годов.